

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Δημοκρατίας,

Σᾶς εὐχαριστῶ πὸν μὲ τὴν παρουσία Σας δίνετε κύρος καὶ αἴγλη στὴν ἀποφινὴ συγκέντρωση.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας κ. Ἰωάννη Καρμίρη γιὰ τὰ θερμὰ του λόγια καὶ τοὺς κ. Ἀκαδημαϊκοὺς, πὸν μὲ τίμησαν μὲ τὴν ψῆφο τους καὶ μὲ κάλεσαν νὰ βρισκομαι σήμερα στὸ Ἀνώτατο τοῦτο Πνευματικὸ Ἰδρυμα.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης Σᾶς καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, εἰδικὰ τὸν Ὑπουργὸ τῆς Παιδείας κ. Ἀθανάσιο Ταλιαδοῦρο, πὸν ἔδωσαν τὴν ἔγκρισή τους στὸ διορισμὸ μου.

Ἰδιαιτέρα εὐχαριστῶ τὸν Πρόεδρο κ. Παναγιώτη Κανελλόπουλο, πὸν μὲ ἐμβροίθεια, γλαφυρότητα καὶ μεγαλοψυχία ἐξέθεσε τὸ ἔργο μου. Μὲ συγκινήσατε βαθιὰ μὲ τὸ λόγο Σας, ἀγαπητὲ Πρόεδρε κ. Κανελλόπουλε. Ἡ ἀποφινὴ ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τίς σπάνιες, τίς πολὺ λίγες εὐτυχησμένες ὥρες τῆς ζωῆς μου. Γιατὶ μιλήσατε ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ σοφία τοῦ πνεύματός σας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν καλωσύνη τῆς καρδιάς σας. Βεβαιωθείτε ὅτι σᾶς ὀφείλω ἐγκάρδιες εὐχαριστίες καὶ παντοτεινὴν εὐγνωμοσύνη.

Καὶ τώρα μὲ τὴν ἄδειά σας θὰ μῶ ἀμέσως στὸ θέμα μου.

I

Ποιά προβλήματα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ πῶς τείνει νὰ διαμορφωθεῖ ἡ σχολικὴ ἀγωγή στὸ μέλλον;

Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου. Θέμα φιλόδοξο — ὁμολογῶ. Ἀλλὰ καὶ τόσο σοβαρό, τόσο πιεστικὸ μέσα στὴ συνείδηση ὅλων μας, ὄχι μόνο τῶν Ἐκπαιδευτικῶν, ὥστε θὰ συγχωρηθεῖ, νομίζω, ἐκεῖνος πὸν ἐνθαρρυνόμενος ἀπὸ τὴ μακρὰ ἐκπαιδευτικὴ πείρα του θὰ τολμήσει νὰ τὸ ἐξετάσει μπροστὰ σ' ἕνα ἀκροατήριο ἀπαιτητικὸ σὰν αὐτὸ πὸν μὲ τιμᾷ σήμερα μὲ τὴν προσοχή του.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ὅταν μιλεῖ γιὰ τὸ μέλλον, ὅποιος δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει προφητικὲς ἰκανότητες, διατυπώνει εἰκασίες. Καὶ γιὰ τίς εἰκασίες αὐτὲς μιὰ μόνο ἀφετηρία καὶ παρόρμηση ἔχει: τὴν παρούσα κατάσταση καὶ ὅσα στοιχεῖα μέσα σ' αὐτὴν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ποιὲς θὰ εἶναι οἱ αὐριανὲς ἐξελίξεις. Αὐτὸ τὸ δρόμο θὰ ἀκολουθήσω καὶ ἐγὼ μὲ τὴν ἄδειά σας.

Ἡ θέση πὸν θὰ ὑποστηρίξω εἶναι ἡ ἐξῆς : Πηγαίνοντας πρὸς τὴν ἐξοδὸν τοῦ ὀ αἰῶνας μας μᾶς κληροδοτεῖ μαζί μὲ τόσες ἄλλες δυσχέρειες καὶ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ κύρους καὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ «σχολείου» ὡς ὀργανωμένου κοινωνικοῦ θεσμοῦ πὸν ἀποβλέπει στὴ διαμόρφωση τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ ἀμφισβήτηση αὐτὴ εἶναι ἤδη ἓνα πρόβλημα πὸν ἀπασχολεῖ σήμερον σοβαρὰ τοὺς θεωρητικούς καὶ τοὺς πρακτικούς παράγοντες τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς στὶς μεγάλες χῶρες τοῦ κόσμου. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις μᾶς πείθουν ὅτι θὰ πάρει στὸ ἄμεσον μέλλον ὀξύτερη μορφή, γιατί ἔχει τεθεῖ ἀπὸ δύο βαρυσήμαντα φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν χρόνων μας : ἀπὸ τὴν ὀικονομικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἀναταραχὴ, πὸν γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ αἰσθητὴ ὡς κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας, καὶ ἀπὸ τὴ βαθιὰ μεταβολὴ πὸν σημειώνεται, μὲ πλῆθος συμπτώματα, στὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀγωγῆς, τοῦ «παιδιοῦ», σὲ ὀλες τὶς φάσεις τῆς ἠλικίας του, ἰδίως ὀμως κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐφηβίας. Ὁ παιδαγωγὸς τῆς αὔριου θὰ ἀντιμετωπίσει μὲ θετικὲς προσδοκίαις τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐὰν πρῶτα συνειδητοποιήσει τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος του, καὶ δεῦτερον ἐὰν προχωρήσει σὲ μερικὲς γενναῖες ἀναθεωρήσεις τῶν παραδοσιακῶν ἐννοιῶν τῆς ἐπιστήμης του. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐὰν διατυπώσει μὲ ἄκρα σαφήνεια τὶς θέσεις καὶ τὶς ἀρνήσεις του στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς.

Ἐπιτρέψτε μου τώρα νὰ ἐκθέσω αὐτὲς τὶς σκέψεις ἀναλυτικότερα.

Ἐχει — νομίζω — γίνει πλέον κοινὴ συνείδηση ὅτι ὀ ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνα μας ζεῖ μιὰ κρίσιμη ὀρα τῆς ἱστορίας του. Ἀπόδειξη ὅτι ἓνα αἶσθημα πνιγμοῦ καὶ ἀγωνίας εἶναι διάχυτο στὸν κύκλον τῶν κορυφαίων στοχαστῶν μας, ὕστερον ἰδίως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου : «μῆπως ὀ πολιτισμὸς μας βαίνει πρὸς τὴ δύση του;». Δὲν αἰσθανόταν ὀυτε μιλοῦσε ἔτσι ὀ προηγούμενος, ὀ 19ος αἰῶνας. Ἀπεναντίας, μὲ τὴν εὐμάρεια πὸν εἶχε χαρίσει στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς Εὐρώπης ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, καὶ μὲ τὴν ὕπερηφάνεια πὸν εἶχε δώσει στοὺς «σοφοὺς» τῆς ἐποχῆς ἡ γοργὴ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι χαρακτηρίζονταν ἀπὸ αὐτοπεποίθηση καὶ αἰσιοδοξία. Ἡ μεταβολὴ τοῦ κλίματος ἔρχεται ἀπότομα στὶς πρῶτες δεκαετίαι τοῦ αἰῶνα μας. Οἱ τριγμοὶ στὰ ὕφαλα τοῦ σκάφους, πὸν τοὺς εἶχαν, χρόνια πρὶν, ἀντιληφθεῖ εὐαίσθητοι παρατηρητές, γρήγορα ἀποδείχτηκαν ὅτι προμνηροῦσαν τὸ ἀνεπαιρόθητο : ἓνα ἐπικείμενον τέλος. Ἀπὸ τότε τὰ σημάδια τῆς φθορᾶς πλήθυναν, ὀ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ἀντὶ νὰ λύσει δημιούργησε νέα κοινωνικά καὶ ἰδίως ἰδεολογικά καὶ ἠθικά προβλήματα καί, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, οἱ δυσμενεῖς προβλέψεις ἔγιναν ἀκόμη πιὸ σκοτεινὲς ἀπὸ πρὶν. Ὅλοι πλέον ἄρχισαν νὰ μιλοῦν γιὰ μιὰ βαριά, θανάσιμη ἀρρώστια πὸν περνάει ὀ πολιτισμὸς μας.

Ἐὰν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ὄντως ἀνησυχητικὰ φαινόμενα ποὺ συγκλονίζουν τὶς σημερινές (προηγμένες) κοινωνίες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὀφείλουμε νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι διάγνωση καὶ προγνωστικὰ αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Τὰ συμπτώματα εἶναι τόσο πολλὰ, ποὺ ἡ μόνη δυσκολία μας βρίσκεται στὴν ἀνησυχία μήπως κάθε φορὰ ποὺ τὰ ὀνομάζουμε, δὲν τὰ ἀναφέρουμε ὅλα ἢ δὲν τὰ κατατάσσουμε σωστά, ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητά τους.

Περιορίζομαι στὰ πιὸ ἔκδηλα :

— Κοινωνικὸς ἀναβρασμὸς, ρήγματα βαθιὰ στὶς σχέσεις τῶν πληθυσμιακῶν ομάδων, πολιτικὴ ἀρρυθμία. Πληθωρισμὸς νομισματικὸς. Ἄεργια.

— Ἀεροπειρατεῖες καὶ ληστεῖες τῶν πόλεων, ἀπαγωγές, ὁμηρίες, δολοφονίες.

— Προγραμματισμένα ἐγκλήματα ἀναρχικῶν, ὑπονόμευση τοῦ «κρατοῦς».

— Κατάθλιψη, ἄγχος ποὺ ὀδηγεῖ τὰ νευρικὰ ἄτομα στὴν ἀπόγνωση καὶ στὴν αὐτοκτονία.

— Κόρος, πλήξη, αἴσθημα «κενοῦ», μὲ ἀποτέλεσμα τὴν τρομακτικὴ ἐξάπλωση τῶν ναρκωτικῶν (ἀκόμα καὶ στὶς νεαρὲς ἡλικίες).

— Πολλαπλασιασμὸς τῶν ψυχικῶν νοσημάτων. Ὁ ψυχίατρος τείνει νὰ πάρει τὴ θέση τοῦ «οἰκογενειακοῦ» γιατροῦ.

— Ἐπιδημικὰ φαινόμενα στὶς ἡλικίες τῶν Νέων ἢ παραίτηση ἀπὸ ὑποχρεώσεις καὶ εὐθύνες, οἱ τυχοδιωκτικὲς περιπλανήσεις, ὁ μαρασμὸς, ἡ ἀκοσμία, ἡ διαφθορά.

Τὸ μέγα παράδοξο, τὸ ὀδυνηρὰ τραγικὸ — θὰ ἔλεγα — εἶναι ὅτι τὰ δυσοίωνα αὐτὰ συμπτώματα ἐμφανίζονται σὲ μιὰν ὥρα τῆς ἱστορίας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ δικαιολογημένα νὰ εἶναι ὑπερήφανος γιὰ τὰ κατορθώματά του. Σ' αὐτὸν αἰῶνα ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ πρακτικὴ ἐκμετάλλευση τῶν εὐρημάτων τῆς σημεῖωσαν μιὰν ἀνήκουστη ἕως σήμερα πρόοδο. Οἱ θεωρητικὲς ἀνακαλύψεις καὶ οἱ τεχνικὲς ἐφευρέσεις ἀνοιξαν στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα ἐκπληκτικὲς δυνατότητες καὶ ἄλλαξαν βαθιὰ τὴ ζωὴ μας, τόσο τὴν ἀτομικὴ ὅσο καὶ τὴν ὁμαδική. Ποτὲ ἄλλοτε ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε στὴ διάθεσή του τόσες ἀνέσεις. Ἡ «μηχανή» ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς χρεῖες, στὸ σπῖτι, στὸ ἐργοστάσιο, στὸ γραφεῖο, μὲ ταχύτητα καὶ ἀκριβεία. Ἀὐτὸν ὑπάρχει πλέον πρόβλημα γιὰ τὴν παραγωγή, τὴ μεταποίηση καὶ τὴ διακίνηση τῶν κάθε λογῆς ἀγαθῶν, ἀπὸ τὰ τρόφιμα καὶ τὰ φορέματα ἕως τὰ ὀχήματα καὶ τὶς οἰκοδομές. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ πρόοδος ἔχει φτάσει τὶς διαστάσεις τοῦ θαύματος, εἶναι ἡ κάλυψη τῶν ἀποστάσεων : μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ οὐρανοῦ νὰ κάνει τὸ γύρο τῆς γῆς μέσα σὲ λίγες ὥρες, μὲ μιὰ ρουκέτα. Ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ προβλέψει ἕνα τόσους «ἰσχύους» πολλαπλασιασμὸ τῶν γνώσεων καὶ τῆς τεχνικῆς, ποὺ ὕψωσαν τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν λαϊκῶν

μαζών, μετακίνησαν τὸν μέσο ὄρο τῆς ζωῆς σὲ πολὺ προχωρημένη ἡλικία καί, στὶς οἰκονομικὰ ἀναπτυγμένες χῶρες, ἂν δὲν ἐξαφάνισαν, περιορίσαν σὲ μέγιστο βαθμὸ τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀγροικία;

Καὶ ὅμως, παρὰ τοὺς σχεδὸν ἀπίθανους τούτους ἄθλους, ἡ παγκόσμια οἰκονομία ἔχει περιπλακεῖ σήμερα σὲ δραματικὰς ἀντινομίας καὶ περνάει (στὶς χῶρες τουλάχιστον τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ) μιὰ βαθιὰ κρίση, πὸν ἐκφράζεται μὲ τὸν πληθωρισμὸ καὶ τὴν ἀεργία. Μεγάλα κράτη ἔχασαν τὸν ἔλεγχο ἀπάνω στὸ νομισματικὸ τοὺς σύστημα, ἐπομένως καὶ στὶς τιμὰς τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, καὶ εἶναι ἀνίκανα νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν κερδοσκοπία ὀργανωμένων ὁμάδων, πὸν δρᾷ σὲ διεθνή κλίμακα εἰς βάρος τῶν ἀπορότερων λαϊκῶν στρωμάτων. Ἐξάλλου ὁ ξέφρενος ἀνταγωνισμὸς μὲ τὴν ὑπερπαραγωγή ἀγαθῶν προκαλεῖ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν ἀλόγιστη σπατάλη τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανήτη μας, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ἀεργία πὸν ὀγκώνεται ἐπικίνδυνα, ἀφοῦ ἡ διαρκῶς τελειοποιούμενη μηχανὴ ἀχρηστεύει ὅλο καὶ περισσότερες ἀνθρώπινες ὑπηρεσίες. Οἱ δυσχέρειες αὐτὲς ὀξύνουν τὴν ἀντίθεση «ἐχόντων» καὶ «μὴ ἐχόντων» καὶ ὀρθώνουν ἐχθρικές καὶ ἀδιάλλακτες τίς ἐργατικὰς μάζες ἀπέναντι στοὺς κυρίους τοῦ πλοῦτου. Ἔτσι ἡ κοινωνικὴ θύελλα ἀπλώνεται στὸν πλανήτη μας μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειες.

Τὴν ἴδια σκοτεινὴ καὶ ἀντιφατικὴ εἰκόνα παρουσιάζουν οἱ χρόνοι μας στὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων. Στὸ θέμα τοῦτο ὁ αἰώνας μας ἔχει δύο πρόσωπα: ἓνα ὑγιὲς καὶ ἓνα νοσηρὸ. Ἡ ὑγεία του εἶναι ὅτι ἀπελευθέρωσε τὴ γυναῖκα, τὴν ἔβγαλε ἀπὸ τὸν γυναικωνίτη καὶ ἀπὸ τὸ *boundoir* τῆς ἑταίρας, τὴν κατέβασε ἀπὸ τὸ βωμὸ τῆς ρομαντικῆς λατρείας, δὲν τῆς ἀπαιτεῖ νὰ βλέπει τὸν προορισμὸ τῆς ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν παιδοποιεῖα καὶ στὴν παιδοκομία, παρὰ τὴ μόρφωση, τῆς ἀνοιξε τὴν πόρτα τῶν πανεπιστημίων καί, ἰσότιμη μὲ τὸν ἄντρα, τὴν ἔριξε νὰ παλέφει στὸ στίβο τῆς ζωῆς, στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὶς τέχνες, στὶς ἐπιχειρήσεις, στὴν πολιτικὴ. Τὸ ἄλλο πρόσωπο, τὸ νοσηρὸ, εἶναι ἓνας ἀκράτητος ἀφροδισιασμὸς πὸν ἔχει καταργήσει τὴν αἰδημοσύνη καὶ τὰ προσχήματα, στὴ θέση τοῦ ἔρωτα θρόνιασε τὸ *sex*, καὶ δὲν διστάζει νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τίς πιὸ χυδαῖες διαστροφές. Ἡ συνέπεια εἶναι ἡ βαθιὰ κρίση πὸν περνάει σήμερα ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογένειας: ὁ γάμος διαλύεται εὐκόλα, ἔχουν σὲ ἐπικίνδυνον βαθμὸ περιοριστεῖ οἱ γεννήσεις στὶς «ἀναπτυγμένες» χῶρες, τὸ σπῆτι ἔπαψε νὰ εἶναι ἐστία στοργῆς καὶ ἀνατροφῆς γὰ τὰ παιδιά. Βέβαια τὸ φαινόμενο (ὄχι ἀσφαλῶς στὴν ἴδια ἔκταση) ἔχει παρουσιαστεῖ καὶ σὲ ἄλλες ἐποχὰς τῆς ἱστορίας. Ὁ αἰώνας μας ὅμως πρωτοτύπησε στὸ ἐξῆς σημεῖο: ἔδωσε ἀπερίφραστα τὴ θεωρητικὴ δικαίωση στὴν ἐκτροπὴ καὶ στὶς ὑπερβολές. Τὶς θρησκευτικὰς ἀπαγορεύσεις καὶ τίς ἠθικὰς ἀνασχέσεις τίς ὀνόμασε *taboo* πὸν ἔπρεπε νὰ καταλυθοῦν, γιὰ νὰ θεραπευθεῖ ὁ ἄνθρω-

πος από τὸ καταθλιπτικὸ συναίσθημα τῆς τραυματικῆς ἐνοχῆς. Καὶ διακήρυξε ὅτι ἡ ἐρωτικὴ εἶναι μιὰ μορφή πολιτικῆς καταπίεσης μὲ σκοπὸ τὸν ἐξανδραποδισμό τῶν ἀδικημένων («πολλῶν») ἀπὸ τοὺς προνομιούχους («ὀλίγους»).

Καὶ ἄλλα ἀνησυχητικὰ συμπτώματα θὰ μπορούσα νὰ ἐκθέσω. Περιορίζομαι ὅμως σ' αὐτὰ μόνο πὸν ἀνάφερα, γιατί ἐπείγομαι νὰ ἐρθῶ στὸ κύριο θέμα μου. Ἐὰν προσέξουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὰ ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὶς συνθηκῆς τῆς ζωῆς του στὶς οἰκονομικὰ ἐξελιγμένες καὶ πολιτικὰ προηγμένες χώρες τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου κόσμου (μιλῶ ἀπὸ ἔγκυρες πληροφορίες καὶ ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπειρίες κατὰ τὰ ταξίδια μου στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ), θὰ διαπιστώσουμε ὅτι στὴν εἰκόνα του ὑπάρχουν πολλὰ θετικά, ἀλλὰ καὶ ἀντίστοιχα πολλὰ ἀρνητικά, στοιχεῖα. Παραδείγματος χάρη ὁ σημερινὸς Νέος, ἂν συγκριθεῖ μὲ τὸν πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια σνομίλικό του, παρουσιάζει τὰ ἑξῆς γνωρίσματα :

— Ἐέρει πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπὸ τὸν φυσικό, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν κοινωνικό κόσμο.

— Ἐχει τὸ θάρρος τῆς γνώμης του καὶ δὲν ὑποχωρεῖ ἅμα δὲν πεισθεῖ.

— Ἀποστρέφεται τὴν ὑποκρισία, τὴν προσποίηση, τὶς ἀπατηλὲς ἐπιφάσεις τῆς καθωσπρεποσύνης.

— Στὴ φιλία δίνει βαθύτερο περιεχόμενο — τὴ θέλει σύμπτωση αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, «συμμαχία» στὶς προθέσεις καὶ στὶς πράξεις.

— Διψᾷ γιὰ ζωὴ, καὶ τὴ ζητᾷ ἐξω καὶ πέρα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ τὸ σχολεῖο.

— Ἐχει ἀπομυθοποιήσει πολλὰ taboo (τύπους λατρείας, θεσμούς τῆς πολιτείας, τὶς σχέσεις μὲ τὸ ἄλλο φύλο) καὶ ἀπαιτεῖ σὲ κάθε «κατάσταση» καθαρὰ χέρια, εὐλικρίνεια, παρησιία.

— Ὑπερασπίζει μὲ πάθος ὅ,τι θεωρεῖ φυσικό καὶ ἀναπαλλοτρίωτο δικαίωμα του : νὰ σταθεῖ ἕλικὰ καὶ ἠθικὰ ἀπάνω στὰ δικά του πόδια, νὰ διαμορφώσει τὴ ζωὴ του μὲ δική του πρωτοβουλία καὶ δική του εὐθύνη.

Εἶναι μικρὲς ἢ ἀσήμαντες οἱ ἀρετὲς αὐτές;

Ἐπάρχει ὅμως σὲ κάθε περίπτωση καὶ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος, τὸ «ἀρνητικό» τῆς φωτογραφίας. Ὅλοι γνωρίζουμε καὶ κάθε μέρα συναντοῦμε Νέους, πὸν (ἀλλοίμονο!) παρουσιάζουν τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ :

— Ἡ χωρὶς τάξη συλλογὴ γνώσεων τοὺς ὀδηγεῖ στὴν ἀκρισία, ὅχι στὴν ἐμβρίθεια.

— Τὸ ἀντιρρητικό θάρρος τους ἔγινε ἰταμότητα καὶ σοφιστεία.

—²Από τὸ ψεῦδος τῆς συμβατικῆς εὐσχημοσύνης πέφτουν στὸ ψεῦδος τῆς προκλητικῆς ἀθλιότητος.

— Μὲ τὸν ὄγκο τῆς φιλίας εἶναι ἔτοιμοι νὰ συγκροτήσουν ὑποπιτες συμβιωτικὲς ομάδες.

—³Ἡ δόξα τῆς ζωῆς τοὺς ἔχει σπρώξει στὴν ἀγνοεῖα καὶ στὸν τυχοδιωκτισμό.

—⁴Ἡ ἀπομυθοποίηση τῶν «ἱερῶν καὶ δόξων» τοὺς σπρώχνει στὸν κνισμὸ καὶ στὴν ἀσυνδοσία.

—⁵Απὸ τὸ πάθος τῆς ἀνεξαρτησίας κινδυνεύουν νὰ βγοῦν ὄχι μόνο ἔξω ἀπὸ τὴν κηδεμονία πιεστικῶν προστατῶν ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ νόμο.

Μὲ διάφορες παραλλαγές, ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνικὴ δομὴ, τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα, τὴν ἱστορικὴ παράδοση, τὶς οικονομικὲς συνθῆκες τῆς κάθε χώρας μέσα στὸν Δυτικοευρωπαϊκὸ κόσμο, αὐτὴ τὴν εἰκόνα παρουσιάζουν σήμερα οἱ Νέοι. Καὶ ὅλοι πλέον, ἀφοῦ αἰφνιδιαστήκαμε στὴν ἀρχή, συνηθίσαμε νὰ μιλοῦμε γιὰ «ἐξέγερση τῶν Νέων», γιὰ «κίνημα τῶν Νέων», γιὰ μιὰ βαθύτερη δηλαδὴ ψυχοπνευματικὴ ἀναταραχὴ ποὺ ἐμπνέει φόβο καὶ ἀνησυχία, κάποτε καὶ πανικό, σὲ πολλοὺς στοχαστικοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ φαινόμενο ποὺ τοὺς κάνει νὰ προβλέπουν δυσόιωνες ἐξελίξεις στὸ μέλλον εἶναι ἡ *κατάρρευση τῆς αὐθεντίας* στὴ συνείδηση τῶν σημερινῶν Νέων. Πραγματικὰ ἐκεῖνο ποὺ παρατηρεῖ κανεὶς ὅταν συζητεῖ μαζί τους εἶναι πρῶτα ἢ ἀπερίφραστα ἀρνητικὴ στάση τους ἀπέναντι σὲ ἀρχές, ἰδέες, θεσμοὺς ποὺ οἱ περασμένες γενεὲς εἶχαν μάθει καὶ συνηθίσει νὰ τοὺς θεωροῦν ἱερὸς καὶ ἀπαραβίαστους. Καὶ ἔπειτα ἡ διαλεκτικὴ δεινότητα, ὁ ἐπιθετικὸς, ὁ βίαιος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀσκοῦν τὴν καταλυτικὴ κριτικὴ τους. Αἰσθάνεσαι ἀμέσως ὅτι δύσκολα μπορεῖς νὰ ὑπερασπίσεις ἀπὸ τὰ βέλη τους τὰ εἰδῶλα τῆς γενεᾶς σου. Τὴν ὥρα ποὺ ἐσύ, ὅταν τὰ πιάνεις στὸ στόμα σου, νιώθεις τὴν ἱερότητά τους, ἐκεῖνοι ὄχι μόνο δὲν καταλαβαίνουν, ἀλλὰ καὶ ἐνοχλοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν εὐλάβεια, τὴ χαρακτηρίζουν προσποίηση ἢ δειλία καὶ προβαίνουν μὲ τὴν ἀμείλικτη «λογικὴ τοῦ $2 + 2 = 4$ » σὲ συσχετίσεις καὶ σταθμίσεις ποὺ δείχνουν καθαρὰ πόσο λίγο λογαριάζουν πλέον τὴν αὐθεντία — ὄχι τὸ ἱστορικὸ ἢ τὸ ἠθικὸ κῆρος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ τὴν αὐθεντία ἐν γένει. Στὰ μάτια τους τίποτα (ὅσο ψηλὰ καὶ ἂν τὸ ἔχουν τοποθετήσει οἱ παλαιότεροι στὴν ἐκτίμησή τους) δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μὴν ὑπόκειται σὲ κριτικὴ ἀνάλυση, σὲ ἔλεγχο τῶν τίτλων του, νὰ μένει περιχαρακωμένο καὶ ἀπροσπέλαστο στὴν ἀπολυτότητά του. "Ὅλες οἱ ἔννοιες καὶ οἱ ἀξίες, ἀπὸ τὴν ἀγιοσύνη καὶ τὸν πατριωτισμὸ ἕως τὴν τιμιότητα στὶς συναλλαγές καὶ τὸν

ἔρωτα, ἔχουν μέσα στή συνείδησή τους μετακινηθεῖ, κατεβαστεῖ ἀπό τὰ βάρη τους, σχετικοποιηθεῖ.

II

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα δὲν εἶναι, νομίζω, καθόλου ἀνεξήγητο ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ κίνηση ποὺ ὀνομάστηκε «ἀμφισβήτηση» (*contestation*), πρῶτ' ἀπὸ κάθε ἄλλο στόχο ἔπληξε τὴν παραδοσιακὴ ἐστία τῆς ἐκπαίδευσης, τὸ σχολεῖο, σὲ ὅλο τὸ φάσμα του : ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ἕως τὸ πανεπιστήμιο. Ἀμφισβητήθηκε τὸ ἠθικὸ κύρος, καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ σημασία, ἡ χρησιμότητά του γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Οἱ ζωηρότεροι Νέοι τὸ ἀποδοκιμάζουν κατηγορηματικά, εἴτε μὲ ρητὲς δηλώσεις εἴτε μὲ τὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν περιφρόνησή τους. Οἱ μαρτυρίες ἀπὸ πολλές χῶρες τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου εἶναι πολλές καὶ σαφεῖς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω μιὰ χαρακτηριστικὴ.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1972 τὸ γαλλικὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἔδωσε στὴ δημοσιότητα τὴν Ἐκθεση μιᾶς 15μελοῦς Ἐπιτροπῆς ποὺ τῆς δόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ μελετήσῃ τὴ διδακτικὴ λειτουργία στὰ δευτεροβάθμια σχολεῖα. Στὶς δηλώσεις του πρὸς τὸν Τύπο ὁ κ. Bertrand Girod de l'Ain, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, εἶπε : «Ἡ Ἐπιτροπὴ μας ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὴν ἀνία τῶν μαθητῶν μέσα στὶς τάξεις τῶν lycées, ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία τους, ἀπὸ τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο ποὺ ἕνας σχολικὸς ψυχολόγος μᾶς τὸ ὀνόμασε : συγκινησιακὴν ἀποδέσμευση = *désinvestissement affectif*. . . Πολλοὶ καθηγητὲς μᾶς εἶπαν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ μοροῦν πιὰ νὰ ζητοῦν ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τους εἶναι . . . νὰ εἶναι φυσικὰ παρόντες στὰ μαθήματα. Γιατὶ τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ φαινόμενο στὰ Λύκεια σήμερα εἶναι ἡ τάση πρὸς τὶς ἀπουσίες, ὁ *absentéisme* — καρκίνωμα ποὺ φθείρει τὴ διδακτικὴ ἐργασία καὶ τὸ ἠθικὸ τῶν καθηγητῶν . . . Τὸ μάθημα μέσα στὴν τάξη ἔχει γίνῃ γιὰ τοὺς μαθητὲς ἕνα εἶδος παράξενης τελετῆς, ποὺ δὲν καταλαβαίνουν οὔτε τὸ νόημα οὔτε τὴ χρησιμότητά της . . . Πολλοὶ μαθητὲς θὰ ἔλεγαν ὅτι καλύτερα ετοιμάζεται κανεὶς γιὰ τὶς ἐξετάσεις διαβάζοντας μόνος στὸ σπίτι του παρὰ ἀκούοντας τὰ μαθήματα στὸ σχολεῖο».

Ἡ Ἐπιτροπὴ προσπάθησε, ἐξετάζοντας μὲ εἰδικὸ ἐρωτηματολόγιο 466 δασκάλους διαφόρων δευτεροβάθμιων σχολείων, νὰ καταγράψῃ ποιά ἢ ποιές εἶναι οἱ αἰτίες τῆς ἀδιαφορίας, γενικότερα τῆς ἀρνητικῆς στάσης τῶν σημερινῶν μαθητῶν ἀπέναντι στὴν ἐργασία τοῦ σχολείου. Ἡ στατιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἀποτελέσματος εἶναι χαρακτηριστικὴ :

24% δέχτηκαν τὴν ἀποψη ὅτι «οἱ μαθητὲς ἔχουν παραπολὸν στὸ νοῦ τους τὴ διασκέδαση ἢ τὴν πολιτικὴ».

32% τάχτηκαν με τή γνώμη ὅτι «οἱ μαθητές δὲν ἀναγνωρίζουν πιά καμιὰ αὐθεντία».

Ἄλλὰ ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία, τὸ 77%, ἀναγνώρισε τελικὰ ὅτι, ἂν οἱ μαθητές ἀδρανοῦν, εἶναι «γιατὶ δὲν βλέπουν τί χρησιμότητα θὰ ἔχουν αὐτὰ πὸν διδάσκονται». (Ἄς μὴν ἀποροῦμε πὸν τὸ ἄθροισμα τῶν ποσοστῶν δὲν δίνει τὸ 100· μερικοὶ μαθητές ἀπάντησαν σὲ περισσότερες ἐρωτήσεις).

Πιστεύω ὅτι λίγο ὡς πολὺ τὴν ἴδια εἰκόνα παρουσιάζουν σήμερα τὰ σχολεῖα στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὲς καὶ ἀμερικανικὲς πόλεις. (Στὴν ὕπαιθρο, γιὰ εἰδικοὺς λόγους, ἴσως ἡ κατάστασις νὰ εἶναι καλύτερη). Καὶ ἐκεῖνο πὸν κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωσις εἶναι τὸ γεγονός ὅτι σ' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὴ σχολικὴ ἐργασία πρωτοστατοῦν κατὰ μεγάλο μέρος ὄχι οἱ ἀσθενέστεροι στὶς ἐπιδόσεις, ἀλλὰ οἱ «προικισμένοι» μαθητές. Μὲ τὸ ἐπιχείρημα μάλιστα ὅτι «δὲν βλέπουν τί χρησιμότητα θὰ ἔχουν αὐτὰ πὸν διδάσκονται». Τοῦτο ἀκούγεται τόσο συχνὰ καὶ σὲ τέτοια κλίμακα στὸν γεωγραφικὸ καὶ πολιτιστικὸ μας χῶρο αὐτὰ τὰ χρόνια, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὴ σύμπτωσις. Πρόκειται γιὰ ἓνα αἶσθημα διάχυτο στοὺς κύκλους τῶν σπουδαστῶν, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ ἐκείνους πὸν ἐκπαιδεύονται σὲ τεχνικὰ σχολεῖα· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ διατυπώνουν πολλὰς ἐπιφυλάξεις καὶ παράπονα γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια καὶ τὸν κακὸ προσανατολισμὸ τοῦ προγράμματος τῶν σπουδῶν τους. Ἡ «γενικὴ» ἐκπαίδευσις πὸν παρέχουν τὰ σημερινὰ σχολεῖα ἀμφισβητεῖται ἢ ὕλη καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ἀποδοκιμάζεται. Τὸ πρόγραμμα (*curriculum*), λέγουν οἱ Νέοι, εἶναι παραφορτωμένο μὲ πλῆθος ἀχρηστων γνώσεων, ἐνῶ λείπουν ἀπ' αὐτὸ οὐσιαστικὰ θέματα, «καντά», ἀπὸ τὴ σύγχρονη κοινωνικὴ πραγματικότητα, τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ. Καὶ ὁ «νεκρός», τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προσφέρονται οἱ διδασκόμενες γνώσεις, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴ σχολικὴ ἐργασία κάθε ἐνδιαφέρον καὶ ἀφήνει τοὺς Νέους ψυχρούς, ἀσυγκίνητους.

Ἔτσι ἔχει δημιουργηθεῖ, καὶ καθεμέρα γίνεται ἐντονότερη, ἡ πεποίθησις ὅτι ἀποξενώθηκε τὸ «σχολεῖο» ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅτι ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἐκτίμησις τῶν τροφίμων του, ἐπομένως ἔπαψε νὰ ἐκτελεῖ τὸν προορισμὸ του ὡς κοινωνικὸς θεσμὸς καὶ πρέπει νὰ σκεφθοῦμε μὲ ποιὰν ἄλλη μορφωτικὴ λειτουργία θὰ τὸν ἀντικαταστήσουμε. Ἀπευθύνομαι σὲ μορφωμένους ἀνθρώπους καὶ περιτετεῖ, νομίζω, νὰ ὀνομάσω συγγραφεῖς καὶ συγγράμματα πὸν στὶς μεγάλας γλῶσσες τῆς οἰκουμένης ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴν ἄποψη. Παρὰ τίς μεταξὺ τους διαφορὰς οἱ γνώμες πὸν διατυπώνονται συγκλίνουν στὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ «σχολεῖο» σήμερα χρεωκόπησε καὶ πηγαίνει μὲ μεγάλα καὶ γοργὰ βήματα πρὸς τὴν κατάργησίν του, ἀργὰ ἢ γρηγόρα θὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ κάποιαν ἄλλη μορφὴ ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας, πὸν δὲν μποροῦμε ἀπὸ τώρα νὰ εἰκάσουμε τὸν τύπο τῆς.

“Όσοι προφητεύουν αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴ θεωροῦν ἀναπόφευκτη ἐπι-
καλοῦνται, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λόγους πὸν ἀναφέραμε ἤδη, καὶ δύο ἀναμφισβήτητα
δεδομένα: τὴν ἔκρηξη τοῦ πληθυσμοῦ τῶν σπουδαστῶν
καὶ τὴν ἔκρηξη τοῦ ὄγκου τῶν γνώσεων, πὸν χαρακτηρίζουν
τὴ σημερινὴ φάση τοῦ πολιτισμοῦ μας. Τὸ σχολεῖο, λέγουν, μὲ τὴ μορφή πὸν
τὸ γνωρίζουμε, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνθέξει οὔτε στὴ μία πύεση οὔτε στὴν ἄλλη. Κατὰ
τοὺς στατιστικὸς ὑπολογισμοὺς εἰδικῶν μελετητῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν Νέων πὸν
δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὴ βασικὴ ἐκπαίδευση, ἀλλὰ προωθεῖται πρὸς ἀνώτερες καὶ
ἀνώτατες ἐκπαιδευτικὲς βαθμίδες, ἀξάνει κάθε χρόνον μὲ ἰλιγγιώδη ρυθμὸ σὲ ὄλες
τὶς χῶρες τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἔστω καὶ ἂν ὁ οἰκονομικοκοινωνικὸς χῶρος δὲν
μπορεῖ νὰ τοὺς ἀπορροφήσει ἐπαγγελματικὰ καὶ νὰ τοὺς δώσει τὰ μέσα καὶ τὸ
ποιὸν τῆς ζωῆς πὸν ἀντιστοιχεῖ στὰ ὑψηλὰ προσόντα τους. Ποῦ θὰ στεγάσουμε
αὐτὸ τὸν ὄγκο, μὲ τί προσωπικὸ θὰ τὸν ἐκπαιδεύσουμε, μὲ ποιά μέσα θὰ τὸν
ἀσκήσουμε; Καὶ πῶς ἕνας τόσο μεγάλος ἀριθμὸς σπουδαστῶν θὰ ἀποσπᾶται ἐπὶ
τόσα ἔτη ἀπὸ τὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ θὰ συντηρεῖται μὲ τὸ εἰσόδημα
τῶν «οἰκείων», ἔως ὅτου ἀποτελειώσῃ τις σπουδές του καὶ ἀρχίσει νὰ ζεῖ ἀπὸ
τὴν προσωπικὴ του ἐργασία; Προσθέσετε τώρα σ’ αὐτὴ τὴ δυσχέρεια καὶ μιὰν
ἄλλη, ἐκείνην πὸν δημιουργεῖ ἡ δεύτερη ἔκρηξη, ὁ τεράστιος πολλαπλασιασμὸς
τῶν γνώσεων. Ἡ πνευματικὴ παραγωγή ἔχει πάρει στοὺς χρόνους μας ἀσύλλη-
πτες διαστάσεις. Ποτὲ ἄλλοτε, σὲ τόσο βραχὺ χρονικὸ διάστημα, δὲν εἶχαν ἐπι-
τύχει τόσες καὶ τέτοιες κατακτήσεις οἱ ἐπιστῆμες. Κατὰ ἑκατομμῦρια τόμους
ἀξάνεται κάθε χρόνον ὁ κατάλογος τῶν βιβλιοθηκῶν στὶς μεγάλες χῶρες τοῦ κόσμου,
καὶ ὅσοι τις διοικοῦν βρίσκονται σὲ μεγάλη ἀμηχανία: ποῦ καὶ πῶς νὰ ἀποθη-
κέψουν καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν αὐτὴ τὴν κολοσσιαία πνευματικὴ συγκομιδὴ. Πῶς
τώρα εἶναι δυνατὸν τὸ σχολεῖο μὲ τὴ σημερινὴ μορφή του νὰ διοχετέφει αὐτὰ τὰ
διαρκῶς καὶ ταχύτατα πολλαπλασιαζόμενα πνευματικὰ ἀγαθὰ στὸ νοῦ τῶν σπου-
δαστῶν μὲ τὸν ἐγκέφαλο καὶ τὸ στόμα ἐνὸς δύστηχου δασκάλου, πὸν ὅσο πλού-
σιες κι ἂν εἶναι οἱ ἐπαγγελματικὲς του ἀποσκευές, ὅσο κι ἂν προσπαθεῖ μὲ τὴ
νοημοσύνη καὶ τὸ μόχθο του νὰ τις πλουτίσει, αὐτὲς μέσα σὲ λίγα, ἐλάχιστα χρό-
νια θὰ ἔχουν παλιώσει καὶ ἀχρηστευθεῖ, γιατί θὰ τις ἔχει ὑπερκεράσει ἡ ἐπιστη-
μονικὴ ἔρευνα μὲ τὴν καλπάζουσα πρόοδό της;

“Όταν στοχαστοῦμε (συνεχίζουν τὸ κατηγορητήριό τους οἱ ριζοσπάστες
θεωρητικοὶ τῶν νέων ἐκπαιδευτικῶν ἰδεῶν) πόσο ταλαιπωρηθήκαμε ἑμεῖς στὰ
χρόνια τῶν σπουδῶν μας ἀπὸ μιὰ πληκτικὴ μάθηση, πὸν δὲν πῆγαινε παραπέρα
ἀπὸ μερικὲς κατὰ ποσὸν καὶ ποιὸν περιορισμένες γνώσεις, ἀφυδατωμένες καὶ συμ-
πυεσμένες μέσα στὶς «κονσέρβες ἐννοιῶν» πὸν ὀνομάζονται στὴν κοινὴ γλῶσσα

«σχολικά ἐγχειρίδια) καὶ βλέπουμε ὅτι καὶ σήμερα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐκπαιδεύονται τὰ παιδιὰ μας, εὐλόγο εἶναι νὰ ἀγανακτοῦμε. Καὶ νὰ συλλογιζόμαστε : Γιατί σὲ μιὰν ἐποχὴ, ὅπου τίποτα σχεδὸν δὲν ἔμεινε ἀμετάβλητο στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει καλὰ καὶ σώνει τὸ «σχολεῖο» ὡς θεσμὸς νὰ μείνει *sacrosanctum*; Σήμερα ἀφθοροῦν στὴν ἀγορὰ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ ὅλων τῶν εἰδῶν. Κατὰ μυριάδες κυκλοφοροῦν τὰ ἔντυπα, τὸ ραδιόφωνο καὶ ἡ τηλεόραση ἔγιναν ἀνεξάντλητοι κρονοὶ πληροφοριῶν, τὰ βιβλία τῆς «τσέπης» εἶναι πλέον προσιτὰ σὲ κάθε βαλάντιο, ὁ κινηματογράφος («διδάσκει») γεωγραφία, ζωολογία, ἀνθρωπολογία πολὺ πῶς διαφωτιστικὰ ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ ἔδρα, ὅλες οἱ μεγάλες πόλεις ἔχουν τὶς βιβλιοθηκῆς, τὰ μουσεῖα, τὶς πινακοθηκῆς, τὶς αἴθουσες συναυλιῶν, τὰ θέατρα, τοὺς ζωολογικοὺς κήπους, τὰ ἐνυδρεῖα, τὶς ἐκθέσεις τοὺς γιὰ προϊόντα καὶ κατασκευές ὅλων τῶν τύπων — γιατί λοιπὸν κλείνουμε τὸν νέο ἄνθρωπο μέσα στοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ «σχολείου» καὶ δὲν τὸν ἀφήνουμε ἐλεύθερο νὰ τρυγήσει τὴ μάθησι πὺ ἐπιθυμεῖ ἀπὸ τοὺς πλούσιους ἀμπελῶνες τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ μας; Ἡ «μόρφωσι» τρέχει τώρα στοὺς δρόμους ἄνένα «σχολεῖο» δὲν μπορεῖ πῶς νὰ τὴν περικλείσει στὰ ἐγχειρίδια καὶ στὶς συσκευές του. Μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ σημερινοῦ ἀνελεύθερου τύπου (λέγουν οἱ πιστοὶ τῶν νέων ἰδεῶν) τὰ ἄτομα κινδυνεύουν νὰ γίνουν στερεότυπες ἐκδόσεις καλῶν νοικοκυρῶν καὶ φιλόνομων πολιτῶν, καὶ ἡ κοινωνία νὰ ἀπονευρωθεῖ καὶ νὰ γεράσει, οἱ θεσμοὶ τῆς νὰ ἀπολιθωθοῦν, ἢ ἴδια νὰ χάσει τὴν ἀνανεωτικὴ τῆς δύναμι καὶ νὰ νεκρωθεῖ.

Συμπέρασμα κατὰ τοὺς «ἀντιρροησιές» : ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας πὺ, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, θὰ τὸν πάρει τὸ μέλλον, εἶναι ἕνας : ἡ ἀ π ο σ χ ο λ ε ῖ ο π ο ἰ ἦ σ η. "Ἄς ρίξουμε λοιπὸν τοὺς τοίχους τοῦ «σχολείου» καὶ ἄς ἐλευθερώσουμε τοὺς Νέους πὺ ἔχουν παγιδευθεῖ στὰ θρανία του. "Ἄς ἀφήσουμε τὸν νέο ἄνθρωπο ἐλεύθερο νὰ ζητήσι καὶ νὰ βρεῖ τὴν πνευματικὴ τροφή του. Μὲ δική του πρωτοβουλία, μὲ δική του εὐθύνη. "Ἐνα νέο εἶδος ἀνθρώπου θὰ διαμορφωθεῖ μὲ αὐτὴ τὴν ἀπελευθέρωσι, καὶ μιὰ νέα κοινωνία.

III

"Ἐτσι διαγράφεται στοὺς χρόνους μας τὸ φαινόμενο πὺ τὸ ὀνομάζουμε κ ρ ἰ σ η ἢ ἀ μ φ ἰ σ β ἦ τ η σ η τ ο ὺ («σχολεῖο») ὡς κοινωνικοῦ θεσμοῦ. Ποιές μποροῦν νὰ εἶναι οἱ προβλέψεις μας γιὰ τὸ μέλλον; Θὰ συνεχιστεῖ ἡ ροὴ τῆς ἱστορίας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποσύνθεσι τοῦ «σχολείου» καὶ τὴ δημιουργία ἄλλων μορφωτικῶν ἐστιῶν; ἢ θὰ ἀνακοπεῖ ἡ κίνησι αὐτὴ καὶ θὰ σωθεῖ τὸ «σχολεῖο», ἀφοῦ ἀναθεωρήσι τὶς ἀρχές του καί, στὴν πράξι, προσαρμοστεῖ στὶς νέες κοινωνικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ πολλὰ ἄλλα καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται μόνον τοῦ ἀπάντησι. Συνδέεται κυρίως μὲ τὸ γενικότερον θέμα τῆς τύχης τοῦ πολιτισμοῦ μας. Θὰ καταρρεύσει ἄραγε ὁ ἀπὸ τόσες φανερὲς καὶ ἀφανεῖς δυνάμεις βαλλόμενος πολιτισμὸς μας, ἢ θὰ ὑπερβικήσει τὴν κρίση καὶ θὰ ἐπιβιώσει ἔπειτα ἀπὸ μερικὲς ἀναπόφευκτες καὶ σοβαρὲς ἀναθεωρήσεις καὶ ἀναπροσαρμογές; Δὲν πρόκειται, φυσικά, νὰ ἐπιχειρήσω νὰ δώσω ἐδῶ ἀπάντηση στὴν ἀπορία. Τὸ πρόβλημα ἔχει διαστάσεις πὺν ξεπερνοῦν τὰ ὄρια μιᾶς ὀμιλίας σὰν τὴ δική μου σήμερα. Θὰ περιορίσω λοιπὸν τὴ φιλοδοξία μου καὶ στὴ θέση του θὰ διατυπώσω ἓνα ἄλλο ἐρώτημα πὺν θὰ μπορούσα ἴσως νὰ τὸ ἀντιμετωπίσω πὺν θαρραλέα :

— Συμφέρεει καὶ τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινότητα νὰ γκρεμίσουμε στὸ μέλλον τοὺς τοίχους τοῦ σχολείου, νὰ ἀποσχετίσουμε τὸν νέο ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ «δάσκαλο» καὶ τὰ μέσα πὺν αὐτὸς μεταχειρίζεται γιὰ τὴ μορφωτικὴ του ἐργασία, καὶ νὰ ἀφήσουμε ἐλεύθερους τοὺς Νέους νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή τους, ὅταν (ὅπως περιμένουμε ὅτι θὰ γίνεει ἔως τὸ 2000) τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας θὰ προσφέρονται πλέον στὸν καταναλωτὴ μὲ τὰ νέα τεχνικὰ μέσα ἄφθονα καὶ φτηνά, καλοδουλεμένα καὶ καλοσκευασμένα, σὰν τὰ εἶδη διατροφῆς στὰ σημερινὰ *supermarkets*;

Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι : Ὁχι, δὲν συμφέρεει.

Βέβαια πορεῖ μὲ αὐτὴ τὴν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στὴ μέθοδο τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ νοῦ μὲ γνώσεις, ἢ ἐδξωία τῆς «κεφαλῆς». Ἡ δυσκολία ὅμως, ἢ ἀμηχανία — θὰ ἔλεγα καλύτερα — καὶ ἡ ἀγωνία πὺν θὰ βασανίζει τὸν διρασμένο γιὰ μόρφωση ἀλλὰ ἀκαθοδήγητο ἄνθρωπο τοῦ μέλλοντος, θὰ εἶναι τὸ πῶς θὰ κατευθύνει τὴν ἐκλογή καὶ θὰ ὀργανώνει τὸν πνευματικὸ ἐπισιτισμὸ τοῦ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀπέραντη λαϊκὴ ἀγορὰ τῶν ἀγαθῶν τῆς παιδείας. Δὲν φτάνει νὰ τοῦ δώσουμε στὸ χέρι μιὰ σακούλα καὶ νὰ τὸν προσκαλέσουμε : «Ἐδῶ ὑπάρχουν τὰ πάντα, πάρε καὶ γέμισέ την». Τὸ τί θὰ πάρει, τὸ πότε καὶ πῶς θὰ τὸ πάρει, κάποιος πρέπει νὰ τοῦ τὸ πεῖ· κάποιος ἐνημερωμένος στὸ μέγα θέμα τῆς ὑγείας τοῦ πνεύματος, καὶ προικισμένος μὲ ἀγρυπνη συνείδηση ἐδθύνης ἀπέναντι στὶς προσδοκίες καὶ στὴ μοῖρα αὐτοῦ τοῦ βιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ «ἀτελείωτου» ἀκόμη ὄντος πὺν λέγεται «ἄνθρωπος». Αὐτὸς ἔως σήμερα ἦταν ὁ δάσκαλος, ὅπως τὸν ὀραματίσθηκαν οἱ μεγάλες ἐποχὲς τοῦ πολιτισμοῦ μας· ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ποιὸς θὰ εἶναι;

Τὸ πρόβλημα τὸ ἔθεσε πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες ὁ Πλάτων σὲ μιὰν ἔξοχη σελίδα τοῦ «Πρωταγόρα» του (313 - 314). Ὅταν ἓνα ἀρχοντόπαιδο τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἴπποκράτης, ξυπνάει μιὰν ἀγῆ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν ἰκετεύει νὰ τὸν συστή-

σει στὸν νεοφτασμένο στὴν Ἀθήνα Πρωταγόρα, γιὰ νὰ τοῦ προμηθέψει ὅσα φημολογεῖται ὅτι προσφέρει ὁ διάσημος σοφιστής, ὁ Σωκράτης τὸν ρωτᾷ :

— «Μήπως, Ἰπποκράτη, ὁ σοφιστής συμβαίνει νὰ εἶναι τίποτα ἔμπορος πὸν εἰσάγει ἢ λιανοπουλητῆς πὸν πουλάει τὰ εἶδη πὸν τρέφουν τὴν ψυχὴ; Γιατὶ σὲ μένα κάπως τέτοιος φαίνεται πὸς εἶναι.

— Καὶ μὲ τί τρέφεται, Σωκράτη, ἡ ψυχὴ;

— Μὲ μαθήματα ἀσφαλῶς. Καὶ χρειάζεται προσοχή, φίλε μου, μήπως ἐπαινώντας ὁ σοφιστής αὐτὰ πὸν πουλάει μᾶς ἐξαπατήσει, ὅπως ὅσοι προμηθεύουν τὴν τροφή γιὰ τὸ σῶμα, ὁ ἔμπορος καὶ ὁ λιανοπουλητής. Γιατὶ κι αὐτοί, ἂν δὲν κάνω λάθος, γιὰ τὰ ἐμπορεύματα πὸν φέρουν, οὔτε οἱ ἴδιοι ξέρουν τί εἶναι κακὸ ἢ βλαβερὸ γιὰ τὸ σῶμα, κι ἄς τὰ ἐπαινοῦν ὅταν τὰ πουλοῦν, οὔτε ὅσοι τ' ἀγοράζουν ἀπ' αὐτοὺς ξέρουν, ἐκτὸς ἂν κανεῖς τοὺς εἶναι γυμναστής ἢ γιατρός. Ἔτσι κι αὐτοὶ πὸν περιφέρουν ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη πόλιν τὰ μαθήματα καὶ τὰ πουλοῦν χοντρικὰ ἢ λιανικὰ σ' ὅποιον τὰ ζητάει, ἐπαινοῦν ὅλα τὰ ἐμπορεύματά τους. Ἴσως ὅμως, λαμπρέ μου νέε, καὶ ἀπ' αὐτοὺς μερικοὶ νὰ ἀγνοοῦν τί εἶναι καλὸ ἢ βλαβερὸ γιὰ τὴν ψυχὴ. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ πελάτες τους, ἐκτὸς ἂν πάλι εἶναι κανεῖς τοὺς καλὸς γιατρός γιὰ τὴν ψυχὴ. Ἄν λοιπὸν ἐσὺ τυχαίνει νὰ ξέρεις τί ἀπ' αὐτὰ εἶναι καλὸ καὶ τί βλαβερό, τότε μπορεῖς χωρὶς κίνδυνον νὰ ἀγοράξεις μαθήματα καὶ ἀπὸ τὸν Πρωταγόρα καὶ ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλο· ἀλλιῶς κοίταξε, εὐλογημένε, μήπως παίζεις στὸ ζῆρι καὶ ρίχνεις σὲ κίνδυνον ἐκεῖνα πὸν περισσότερο ἀγαπᾷς. Γιατὶ βέβαια ἔχει πολὺ μεγαλύτερο κίνδυνον ἢ ἀγορὰ τῶν μαθημάτων ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῶν τροφίμων. Τὰ τρόφιμα καὶ τὰ ποτὰ μπορεῖς, ἅμα τὰ ἀγοράσεις ἀπὸ τὸν λιανοπουλητῆ ἢ τὸν ἔμπορο, νὰ τὰ πάρεις μέσα σὲ ξεχωριστὰ ἀγγεῖα, καί, πρὶν τὰ βάλεις στὸ σῶμα σου πίνοντας ἢ τρώγοντάς τα, μπορεῖς νὰ τὰ βάλεις στὸ σπίτι σου καὶ καλώντας τὸν ἔμπειρο γι' αὐτὰ νὰ τὸν συμβουλευτεῖς τί πρέπει νὰ φᾶς ἢ νὰ πιεῖς καὶ τί ὄχι, καὶ πόσο καὶ πότε· ἔτσι ἢ ἀγορὰ τους δὲν ἔχει μεγάλο κίνδυνον. Τὰ μαθήματα ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ βάλεις σὲ χωριστὸ δοχεῖο καὶ νὰ τὰ πάρεις· εἶναι ἀνάγκη, ἀφοῦ καταβάλλεις τὴν τιμὴ, νὰ πάρεις τὸ μάθημα μέσα στὴν ἴδια σου τὴν ψυχὴ καὶ μαθαίνοντάς το νὰ φύγεις μὲ τὴ ζημιὰ μέσα σου κίολας, ἢ τὴν ὠφέλεια». (Κατὰ μετάφραση τοῦ Βασίλ. Τατάκη).

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκίνδυνον νὰ προμηθευόμαστε ὅπως-ὅπως τὰ (μαθήματα). Κάποιος πρέπει νὰ σταθεῖ (μὲ γνώση ὀρθὴ καὶ προαίρεση καλὴ) κοντά μας καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ἐκλογὴ πὸν θὰ κάνουμε καὶ στὴ χρῆση αὐτῶν πὸν θὰ πάροουμε. Καὶ αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ «σχολεῖο», ὅπως ἐνσαρκώνεται στὸν κύριον φορέα τῆς λειτουργίας του, τὸ «δάσκαλο». Ὅχι ὅμως τὸ δάσκαλο-μηχανή, ἀλλὰ τὸ δάσκαλο - ἄνθρωπο (μὲ τὴν πλήρη ἔννοια τοῦ ὄρου).

Ἐπίλογός μου θὰ εἶναι σύντομος.

Δὲν ζηλεύω τοὺς δασκάλους ποὺ ἐκπαιδεύουν τοὺς Νέους τῆς ἐποχῆς μας καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίζουν τὶς ἐπιθέσεις τους μὲ τὰ παραδοσιακὰ ὄπλα τοῦ σχολικοῦ βιβλίου. Τὰ παιδιά σήμερα εἶναι «πληροφορημένα» καὶ θαρραλέα, ἐπίμονα καὶ ἀνοποχώρητα στὸν ἔλεγχό τους. Ὅταν ἀνατέμνουν μὲ τὸ νυστέρι τῆς κριτικῆς ὄχι ἀπλῶς τὶς «ιδέες» ποὺ ἔχουμε στὸ εἰκονοστάσι μας, ἀλλὰ πῶς ἐμεῖς οἱ μεγάλοι, οἱ ἐξ ὀρισμοῦ μναλωμένοι καὶ ὑπεύθυνοι, ἐφαρμόζουμε αὐτὲς τὶς «ιδέες» στὴν ἰδιωτικὴ μας ζωὴ, στὸ χῶρο τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν καὶ στὴν πολιτικὴ πράξη, εἶναι ἀμείλικτα. Μὲ τὸ ὄξύ, τὸ σκληρὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴ τους ὁμορφιά, δὲν συγχωροῦν τοὺς συμβιβασμοὺς καὶ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἀμάρτημα ἀποστρέφονται τὴν ὑποκρισία. Πῶς θὰ τὰ βγάλουμε πέρα μαζί τους; Ἀλλοίμονο στὸν δάσκαλο ποὺ, γιὰ νὰ κυριαρχήσει στὸ πεδίο τῆς μάχης, ὑφώνει τὴ φωνὴ καὶ χτυπάει τὸ χέρι του στὴν ἔδρα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θὰ ἀποθαρρύνει τοὺς ἐπιτιθέμενους. Μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες μορφὲς αὐθεντίας, καὶ ἡ δασκαλικὴ εἶναι σήμερα σχεδὸν ἀνύπαρκτη· ἡ ἐπίκλησή της θὰ ἔχει τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα. Οἱ Νέοι ὄχι μόνον δὲν πρόκειται νὰ φοβηθοῦν τὸ δάσκαλο (ἢ τὸ γονιὸ ποὺ, ὅσο ἐκτελεῖ τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς στὰ παιδιά του, ταυτίζεται μὲ τὸ δάσκαλο), ὅταν ἀντὶ γιὰ ἐπιχειρήματα θεωρεῖ ἀξιοπρεπέστερο νὰ καταφεύγει σὲ «ἐπίδειξη δύναμης», ἀλλὰ τὴ στάση του αὐτὴ θὰ τὴν ἀποδώσουν στὴν ἰδεολογικὴ ἀδυναμία του καὶ θὰ περιφρονήσουν καὶ αὐτὸν καὶ τὶς «πεποιθήσεις» του.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν δάσκαλο, ὁ νουνεχὴς καὶ τίμιος, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὑποδείξεις γιὰ τὸ πῶς νὰ ἐργαστεῖ σὲ τέτοιες δύσκολες ὥρες. Ξέρει (ἀπὸ διαίσθηση καὶ πείρα) ὅτι ἓνας μόνον τρόπος ὑπάρχει γιὰ νὰ πλησιάσει τοὺς Νέους, νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη τους καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσει: ὁ δ ι ἄ λ ο γ ο ς μ α ζ ῖ τ ο υ ς μ έ ς α σὲ ἀτμόσφαιρα ἠρεμίας, κατανόησης, φιλίας. Διάλογος ὅμως δὲν εἶναι ἡ ὁποιαδήποτε συζήτηση, ἀλλὰ ἐκείνη ποὺ γίνεται μὲ παιδαγωγικὲς προϋποθέσεις καὶ ἐπιδιώξεις.

Ἀπ' αὐτὲς θὰ ἀναφέρω μόνον δύο, τὶς σπουδαιότερες.

1. Νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι κανεὶς δὲν κατέχει ἀπὸ πρὶν καὶ μιὰ γιὰ πάντα ὀλόκληρη τὴν ἀλήθεια. Ἀπεναντίας ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ βοήθεια καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἄλλου γιὰ νὰ ξεκαθαρίσει τὶς ἰδέες του, νὰ τὶς συμπληρώσει ἢ νὰ τὶς διορθώσει, γιὰτὶ ποτὲ καὶ κανένα ζήτημα δὲν ἔχει μιὰ μόνον ὄψη, πρέπει λοιπὸν νὰ κοιταχτεῖ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς καὶ μὲ πολλὰ μάτια, γιὰ νὰ σχηματισθεῖ ἀκριβὴς ἀντίληψη τῶν δυσκολιῶν ποὺ παρουσιάζει ἡ λύση του.

2. Νὰ συμφωνήσουμε (σιωπηρὰ ἢ ρητὰ) ὅτι μόνο μὲ τὴν πειθῶ θὰ ζητη-
σει κάθε διαλεγόμενος νὰ κερδίσει τὸν ἄλλο μὲ τὸ μέρος του, ὄχι μὲ τρόπους
ποῦ ὑποβιβάζουν τὴν ἀνθρώπινη νοημοσύνη καὶ ἀξιοπρέπεια, μὲ τὴν ἀπειλή, τὴ
γοητεία, τὴν ἀπάτη κ.τ.λ. Πειστικοὶ γινόμεσθε ὅταν εἴμαστε εὐθεῖς καὶ εἰλικρι-
νεῖς στὴ συζήτηση, χρησιμοποιοῦμε βέβαια τεκμήρια στὶς ἀποδείξεις μας καὶ
πειθαρχοῦμε στοὺς νόμους τῆς Λογικῆς. Ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος διαλέγεται ὄχι
γιὰ νὰ σώσει τίς ἰδέες του, ἀλλὰ γιὰ νὰ σώσει τὴν ἀλήθεια.

Ἡ πείρα ἔχει δείξει ὅτι ἓνας τέτοιος διάλογος μεταξὺ δασκάλου καὶ μαθη-
τῆ, εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἀποτελεσματικός. Καὶ στὴ χειρότερη περίπτωσι πλη-
σιάζει, δὲν χωρίζει περισσότερο τοὺς διαφωνοῦντες. Εἶναι λάθος νὰ νομίζουμε
ὅτι οἱ Νέοι ἔγιναν σήμερον φανατικοί, ἀδιάλλακτοι, ἀσυνεννόητοι, καὶ κάθε ἀπό-
πειρα ἐπαφῆς μαζί τους εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ὅπως ἐπίσης εἶναι
λάθος νὰ λέγεται ὅτι ὁ ἠλικιωμένος ἔχει ἐξ ὀρισμοῦ ἀποστεωθεῖ μέσα στὴ δογμα-
τικὴ ἀκαμψία του καὶ ἄδικα θὰ δοκιμάσει κανεὶς νὰ τὸν μετακινήσει ἀπὸ τὴ θέσι
του. Στοὺς χρόνους μας τὸ ρῆγμα ἀνάμεσα στὶς γενεές εἶναι ἀσφαλῶς μεγάλο,
ἀλλὰ ἡ ἐντιμότητα καὶ ἡ ἀγάπη μποροῦν νὰ τὸ γεφυρώσουν.

— Ὑπάρχουν ὅμως (θὰ ρωτήσετε) πολλοὶ ἠλικιωμένοι πρόθυμοι νὰ ὁμολο-
γήσουν τίς πλάνες καὶ τὰ ἐγκλήματα τῆς γενεᾶς τους καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν στοὺς
Νέους τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτοῦν μιὰν ὑγιέστερη, ἀγνότερη, δικαιοτέρα κοινωνία;
Καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ Νέοι πρόθυμοι νὰ παραδεχτοῦν ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμα ὄρι-
μοι νὰ ἔχουν ἔγκυρη γνώμη σὲ θέματα, ὅπου ὄχι μόνο ἡ γνωριμία μὲ τίς ἰδέες τῶν
ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ προσωπικὴ κρίσις καὶ πείρα εἶναι ἀπαραίτητες;

Ἡ γνώμη μου εἶναι: Ὅχι! Δὲν ὑπάρχουν π ο λ λ ο ί. Ἀλλὰ πρέπει νὰ
τοὺς κάνουμε π ο λ λ ο ύ ς, γιὰ νὰ σώσουμε τοὺς Νέους, γιὰ νὰ σώσουμε τὸ Σχο-
λεῖο. Τοῦτο εἶναι τὸ χρέος ὅλων μας, ὅσοι ἀξιοθήκαμε νὰ ζήσουμε τίς τελευ-
ταῖες δεκαετίες αὐτοῦ τοῦ τρικυμισμένου αἰώνα.